

УДК 141.7:378.01

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕМІЩЕНИХ
(ЕВАКУЙОВАНИХ) УНІВЕРСИТЕТІВ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ***EDUCATIONAL ACTIVITIES OF UKRAINIAN
DISPLACED UNIVERSITIES AT THE TIME
OF THE WORLD WAR II***Терепищій С. О.,**

доктор філософських наук, провідний науковий співробітник, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail: terepyshchyi@gmail.com

Хоменко Г. В.,

молодший науковий співробітник, аспірант, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail: sntnpu@gmail.com

Заїчко В. В.,

студентка, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail: madam.vlada@ukr.net

Terepyshchyi S. O.,

Doctor of philosophy, leading researcher, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail: terepyshchyi@gmail.com

Khomenko G. V.,

junior researcher, graduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail: sntnpu@gmail.com

Zaichko V. V.,

student, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail: madam.vlada@ukr.net

Розглядається окремі аспекти історичного досвіду переміщених (евакуйованих) університетів у Другій світовій війні. Детально аналізується історична ситуація, причини й особливості евакуації університетів, а також роль та участь державних органів влади в цих процесах. На прикладах Київського університету, Харківського університету, Одеського університету, Чернівецького університету, Львівського університету, Дніпропетровського університету, Миколаївського кораблебудівного інституту, Київського політехнічного інституту, Київського лісогосподарського інституту, Київського державного педагогічного інституту та інших показано неоднозначний досвід евакуації та повернення переміщених ЗВО.

Ключові слова: вища освіта, університет, переміщені ЗВО, евакуйовані університети.

The article deals with the historical experience of the displaced universities during the World War II. Detailed analysis of the historical situation, the causes and features of evacuation of universities, as well as the role and participation of state authorities in these processes. On historical examples of Kyiv University, Kharkiv University, Odessa University, Chernivtsi University, Lviv University, Dnipropetrovsk University, Mykolaiv Shipbuilding Institute, Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv Forestry Institute, Kyiv State Pedagogical Institute and others, illustrates the mixed experience of evacuation and return of displaced universities.

Keywords: higher education, university, internships higher education institution, evacuated universities.

Актуальність проблеми. Освіта – невід’ємна складова розвитку будь-якого цивілізованого суспільства. Незалежно від особливостей історичного періоду, державотворчих процесів та соціокультурного ладу, значущість освіти

неможливо переоцінити, зважаючи на різноманіття функцій, які вона забезпечує впродовж кожного етапу існування людства. У XXI столітті освіта, перш за все, орієнтована на процеси самопізнання та самореалізації особистості, сприяє її цілісній інтеграції у соціальне середовище.

У рамках цієї роботи варто розглядати освіту в дещо ширшому вимірі у порівнянні з класичним – як результат здобуття знань та формування професійних компетенцій людини. Мова піде про ціннісні координати освіти, її зв’язок із миром та війною, а саме освітню діяльність евакуйованих вищих навчальних закладів України (УРСР) у період Другої світової війни. Актуальність цієї розвідки обумовлена сучасними військовими подіями на сході України, що призвели до появи низки переміщених університетів – закладів вищої освіти, які були евакуйовані із тимчасово окупованої території. Минулий раз подібна потреба виникала за часів найбільш кривавого дійства XX століття, наслідки якого не минули й наше суспільство у складі Радянського союзу. Через це вивчення досвіду функціонування евакуйованих університетів у воєнний та повоєнний періоди є доречним у перспективі дослідження більш гострої проблеми українського сьогодення.

Мета даної роботи – з’ясувати загальні тенденції існування університетів України, що були евакуйовані у позафронтову зону, в контексті боротьби українського народу під час Другої світової війни.

Напередодні 1941 року в УРСР було зафіксовано існування близько 129 вищих навчальних закладів: університетів, інститутів, консерваторій, училищ тощо [3]. Найпрестижніші виші мали статус університету та розташовувалися у шести найбільш чисельних містах України: Києві, Харкові, Одесі, Львові, Дніпропетровську та Чернівцях. Символічним є те, що, попри істотні випробування на шляху власного розвитку, на сьогодні усі класичні університети успішно функціонують на теренах України, маючи розширену автономію та додаткові преференції у здійсненні наукових досліджень.

Повертаючись до подій минулого, одразу варто зазначити, що війна завдала безпрецедентної шкоди усім галузям життєдіяльності суспільства, ліквідувавши основну частину матеріальних та інтелектуальних ресурсів загальнодержавного характеру. За свідченнями наукового співробітника відділу демографічного моделювання та прогнозування Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України О. Рудницького, за три роки існування в умовах окупації на території української держави було вбито близько 4,4 мільйона мирних громадян. Загальна ж кількість українців, що загинули на фронтах та в тилу складає близько 9 мільйонів осіб [10; 6]. Освітні процеси фактично були паралізовані на більшій частині території української республіки, яка опинилася під контролем окупаційної влади та фігурувала в офіційних документах як Райхскомісаріат України.

Більшість вищих навчальних закладів, що розташовувались на лінії фронту, були зруйновані або ж експлуатувалися у військових цілях. Основна частина студентів та науково-педагогічних кадрів одразу після початку війни вступила до лав Червоної армії, не чекаючи на отримання відповідних повісток. Ті, хто, за тими чи іншими причинами, не був придатний для служби на фронті, залишався працювати на виробництві зброї у тилу, інші – готувалися до надання першої медичної допомоги. Попри усі буремні події 1941 року, уряд СРСР усвідомлював важливість збереження осередків інтелектуального капіталу держави і саме тому Всесоюзним комітетом у справах вищої школи було прийнято рішення щодо переміщення на схід у позафронтову зону 45 українських вишів [2]. Основна їх частина була оперативно розміщена у східній частині Росії та Центральної Азії.

Задля оптимізації освітніх процесів в умовах дефіциту матеріальної бази навчальні заклади були змушені об'єднуватися між собою, тим самим збільшуючи власні шанси на виживання. Зокрема, Київський державний інститут, на сьогодні більш відомий як КНУ ім. Шевченка, був об'єднаний із Харківським державним інститутом, який був заснований В. Каразіном та до сьогодні носить його ім'я. Подібне потужне сполучення дало поштовх для зародження Українського державного університету, що розташовувався у м. Кизил-Орда (Казахстан) 1942 року. На той час будівля Київського університету слугувала місцем дислокації окремих підрозділів окупаційних військ, а внутрішній дворик був використаний ними задля військових тренувань [4].

Щоправда, гітлерівська влада все ж мала наміри відродити освітню діяльність у стінах цього вищого навчального закладу, навіть змінивши його офіційну назву на Київський націонал-соціалістичний університет. Цей крок пізніше був інтерпретований фахівцями як спосіб забезпечення популяризації фашистської ідеології з метою ототожнення гітлерівців із «рятівниками», а не «загарбниками» в очах народу. Проте цей план зазнав фіаско у зв'язку із небажанням громадян, які, з тих чи інших причини, не мали змоги евакуюватися із більшою частиною населення, підпорядковуватися окупантам. Як наслідок, більшість викладачів на території УРСР було репресовано, а студенти були змушені стати заручниками, безперервно працюючи під прицілом автоматів Вермахту.

До речі, сама стратегія ведення тогочасної пропаганди на території української республіки має спільні ознаки із ідеологією «Руського миру», яка на сьогодні досить активно впроваджується фейковими урядами самопроголошених республік та окупованого Криму. Про це слушно зазначив американський історик російського походження Ю. Фельштинський. Концепція пропаганди подібного характеру полягає у апелюванні до патріотизму, дружби на основі спільного історичного минулого окремих народів. Її головний ціннісний парадокс полягає у одночасному заклик

до рівності та несанкціонованим впливам на погляди Іншого збоку носія «руської» ідентичності [13]. Проте наслідки «дружньої стурбованості» зазвичай є невтішними. У період втечі з Києва військами «Третього рейху» було підпалено та зруйновано більшу частину головного корпусу університету.

Особливої вагомості в контексті військового протистояння набувала робота політехнічних вишів. Серед них за своїм технічним та інтелектуальним потенціалом виділялися Київський політехнічний та Харківський хіміко-технологічний інститути, які були евакуйовані без об'єднання у єдиний вищий навчальний заклад в міста Узбекистану – Ташкент та Чугчику відповідно. Завдяки вдалій оптимізації роботи наукових кадрів цих вишів в кризових умовах, ними було вироблено спеціальні моніторингові прилади для виявлення ворожих літаків за будь-якого періоду доби та погодних умов.

Науковці КПІ були активно задіяні у спорудженні та налагодженні діяльності першого металургійного комбінату в Узбекичній РСР, а також ряду заводів, що виконували державне замовлення у виробництві засобів протидії Вермахту. За свідченням істориків, від початку проникнення на територію УРСР перед військовими представниками гітлерівської коаліції була поставлена стратегічна ціль зберегти споруди індустріальних вишів, стимулюючи до співпраці науково-педагогічний склад усіма можливими способами. Проте цей план виявився марним, оскільки поступатися власними поглядами у боротьбі з ворогом не виявили бажання навіть ті, хто залишився у окупованих містах.

У тил був евакуйований також Київський лісогосподарський інститут (нині – Національний університет біоресурсів та природокористування). У 1941 році його було переміщено до м. Воронеж, а невдовзі – до столиці Казахської РСР Алма-Ати, де він був об'єднаний з Казахським сільськогосподарським інститутом. За історичними довідками успішно евакуювалися 6 професорів, 29 доцентів і викладачів, 5 аспірантів та 356 студентів старших курсів. Частина з них згодом добровільно пішла на фронт, а 295 студентів продовжили здобувати дипломи у різноманітних галузях впродовж періоду війни [9]. Науковим складом об'єднаного вишу вирішувалися питання щодо розвитку сільськогосподарського виробництва, а також військової промисловості.

Евакуація вищих навчальних закладів торкнулася не лише Києва, зважаючи на поступову втрату радянськими військами підконтрольної території УРСР. Відтак, Одеський національний університет ім. І. Мечникова на чолі з ректором Н. Савчуком був миттєво евакуйований у м. Бердянськ, пізніше у Краснодар та Майкоп (Росія), а згодом у м. Байрам-Алі (Туркменістан), де він продовжував існувати до закінчення періоду окупації. Протягом трьох років університет за різними даними випустив від 300 до 500 фахівців різноманітного спрямування [12].

На той час в окупованій Одесі за сприяння румунсько-гітлерівської влади було започатковано роботу дублюючого навчального закладу. Частина студентів та викладачів не встигли покинути місто до початку окупації або ж взагалі відмовилися це робити. З метою збереження власного життя, вони були змушені працювати у підпорядкуванні окупаційній владі. У загальній кількості в університеті навчалось біля 2000 студентів, а ректором було призначено російського професора-хірурга П. Часовнікова. Він та решта його колег були репресовані після повернення території під контроль радянського керівництва. До речі, саме після завершення війни Одеський університет почав називатися ім'ям нобелівського лауреата І. Мечнікова.

Дніпропетровський державний університет (нині – Дніпровський національний університет імені О. Гончара) також переживав одні з найдраматичніших подій із періоду власного створення. Подібно до інших вищих навчальних закладів, близько 600 працівників та студентів цього університету одразу рушили на фронт, а інші – працювали у підпіллі та готувалися до евакуації. 25 серпня 1941 р. окремі військові підрозділи «Третього рейху» захопили місто. Починаючи з цього дня у Дніпропетровську була встановлена чорна доба «нового порядку», яка тривала до періоду повернення Радянської армії 25 жовтня 1943 року.

Неоднозначно склалася доля тих, хто евакуювався, і тих, хто залишився в місті, зайнятому окупантами. Частина вчених була евакуйована до м. Чкалов Оренбурзької області, де проводила викладацьку та науково-дослідну роботу, інша частина професорсько-викладацького складу переїхала на Урал до Магнітогорська та Краснодарського краю. Професорсько-викладацький склад інституту на новому місці розташування нараховував 5 професорів, зокрема 2 доктори наук, 20 доцентів і кандидатів наук. Певна частина з них працювала в місцевому бюро з броньових сталей, яке координувало діяльність усіх заводів, що виробляли танки [5].

Попри драматичні події війни, уряд СРСР піклувався про своє майбутнє. Починаючи з 1942/43 навчального року всі вищі навчальні заклади були переведені на чотирирічний термін навчання. Через скупченість і неймовірну тісноту навчальний процес проходив в абсолютно неприпустимих умовах: нерідко студенти слухали лекції стоячи, не маючи можливості для конспектування. Кафедри й деканати були позбавлені приміщень для роботи. Заняття досить часто доводилося проводити у коридорах та на подвір'ї.

У Дніпропетровську також залишилася частина науково-педагогічних кадрів, співробітників та студентів, адже не всі людські та матеріальні ресурси мали змогу евакуюватися. Через це, подібно до київського сценарію розвитку подій, у місті в умовах окупації був відкритий німецько-український державний університет націонал-соціалістичного штибу. Частина співробітників

стала колабораціоністами, підпорядкувавшись окупаційній владі та продовживши працювати в університеті. Здобуття освіти у цьому виші, як правило, відбувалося за рахунок коштів фізичних осіб, проте існували й винятки для найбільш успішних та найменш забезпечених студентів. Окрім цього, найкращі студенти української та німецької національностей мали право на здобуття стипендій. Євреї ж взагалі не мали можливості вступати до вищого навчального закладу відповідно до розпоряджень окупаційного уряду.

Контингент студентів становив на той час 3 168 осіб. Переважна більшість з них навчалися на медичних спеціальностях. Подібна вмотивованість пояснюється прагненням окупантів згодом використовувати їх для потреб власної армії. Викладацький персонал університету в окупованому Дніпропетровську не був стабільним, не перевищуючи 300 чоловік: 41 професор, 71 доцент, 136 асистентів [5]. Деякі співробітники не нехтували більш тісним співробітництвом з нацистами, працюючи водночас у обласних органах управління. Стан забезпечення обладнанням був низьким, але не критичним у порівнянні з іншими університетами.

Давалася взнаки цілеспрямована ідеологічна трансформація змісту навчальних планів, особливо гуманітарного циклу дисциплін. Зокрема, останній період історії України, відповідно до робочого плану, характеризувався як «Звільнення українського народу Великою Німецькою Армією». Очевидним було те, що в плани гітлерівців не входило повноцінне відродження української освіти і науки, а саме відкриття університету пояснюється певними адміністративними міркуваннями.

Робота Миколаївського кораблебудівного університету, подібно до Дніпропетровського, також була поновлена в Росії – спочатку у Сталінграді, а згодом в Астрахані, пізніше – в одному з міст Киргизії (Каракол – на той час Пржевальськ). Діяльність вишу в роки окупації території УРСР була орієнтована на виробництво та ремонт військової техніки, засобів зв'язку та транспортування. Всупереч складним зовнішнім обставинам в університеті навчальні та виробничі процеси не було зупинено, а вже 1944 року науково-педагогічний та студентський колектив вишу повернувся до рідного міста. Завдяки звитяжній праці кожного члена університету в контексті повноцінного відновлення вишу, починаючи з 1947 року усі приміщення були відбудовані. Пізніше, у 1949 році університет здобув ім'я адмірала Макарова, яке закріплене за ним і сьогодні.

Закономірним є той факт, що низка університетів Української РСР взагалі не були евакуйовані протягом Другої світової війни. Серед них Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, який до 1940 року входив до складу Буковини та вважався румунським вищим навчальним закладом. Із затвердженням нового режиму на українських землях цей виш продовжив функціонувати без потреби у переміщенні. Можна припустити, що не всі співробітники та студенти

були «в захваті» від співпраці з окупантами, але ситуація не залишала для них іншого вибору.

Доля викладачів та студентів Львівського університету ім. І. Франка, що також не був евакуйований, видалася куди більш жорстокою та трагічною у порівнянні з іншими вищими навчальними закладами української республіки.

Після затвердження нового демократичного статуту у 1940 році, що надавав право навчатися кожній особі незалежно від походження, статі та раси, а також розширення кількісного складу факультетів, вже через рік робота університету автоматично була зупинена у зв'язку із окупацією Львова нацистськими загарбниками. Найбільш маститі вчені Львівського університету через відмову у співпраці із Вермахтом були заарештовані та розстріляні.

Серед знищених окупантами були видатні вчені зі світовим ім'ям, зокрема Р.-Л. де Бер'є (1883–1941), Т. Бой-Желенський (1874–1941), М. Аллерганд (1868–1941), Г. Ауербах (1901–1941) та інші. Колосальних втрат зазнали архіви бібліотек, наукові лабораторії та навчальні приміщення вищого навчального закладу. Більшість студентів було перевезено до Німеччини для роботи у концентраційних таборих. Попри неймовірно складну ситуацію, починаючи із повернення контролю над територією УРСР приміщення університету було поступово відбудовано зусиллями студентів та співробітників. Більше того, у листопаді 1944 року було здійснено новий набір студентів на перший курс, а станом на 1945 рік в університеті навчалось близько 800 студентів [7].

Не менш відомий на сьогодні, Львівський політехнічний університет також істотно постраждав у період окупації міста протягом Другої світової війни. Подібно до ситуації з іншими вищими навчальними закладами, йому було завдано непоправної шкоди на технологічному та кадровому рівнях.

У ніч з 3 на 4 липня 1941 року гітлерівці розстріляли десятки учених, в тому числі професорів Львівської політехніки – К. Вайгеля (1880–1941), Р. Віткевича (1886–1941), В. Круковського (1887–1941), А. Ломницького (1881–1941), С. Пілята (1881–1941), В. Стожека (1883–1941) з двома синами та інших. 26 липня у підвалах гестапо загинув професор К. Бартель (1882–1941). Частина професорів завдяки персональній підтримці із-за кордону змогла виїхати до Польщі. Завершення військових дій на території УРСР у 1944 році стало нагодою для реабілітації освітньо-наукової діяльності Львівської політехніки. У перший повоєнний рік в університеті навчалось близько 440 студентів [11]. Науковий потенціал вишу довелося розбудовувати фактично з нуля.

У східній частині УРСР військові події сягали не меншого рівня руйнації як і в інших частинах тимчасово окупованої території. Донецький індустріальний інститут (Донецький національний технічний університет) був спустошений, а його співробітники та студенти масово рушили

на фронт. Частина осіб, що була позбавлена можливості вступати до складу Червоної армії, була евакуйована до м. Прокоп'євськ, де доклала неабияких зусиль на виробництві військової техніки та оборонного знаряддя. Завдяки оптимістичним новинам з фронту, а також щоденній звитяжній праці людей у тилу, перемога антигітлерівської коаліції здавалася все ближчою.

Після закінчення окупації території УРСР у 1943 році зусиллями молоді розпочався довготривалий процес відбудови приміщень університету. Процес навчання в університеті у повоєнні роки було поєднано із тяжкою фізичною працею щодо відбудови міських будівель. Зі спогадів випускника університету у 1949 році М. Бородіна: «У нас не було різного роду веселих студентських компаній. У нас була славна наполеглива робота по відновленню інституту і міста... Студенти відпрацювали 52 тисячі десятигодинних робочих днів. Праця і наука, наука і праця – ці два поняття змішалися воедино. У кожного з нас днів відпочинку, та й літніх канікул практично не було» [6].

Евакуаційні процеси в освітній галузі на території України у роки Другої світової війни не оминули й університетів Криму. Зокрема, Таврійський національний університет (на той час – Кримський державний педагогічний інститут імені М. В. Фрунзе) в роки Другої світової війни був евакуйований у Дагестан, м. Махачкала, де продовжував функціонувати до 1944 року. Попри першочергову потребу щодо належного забезпечення військових радянської армії, впродовж найбільш запеклих подій на фронті не зупинився також процес підготовки педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах.

Наприкінці 1941–1942 навчального року вчителів готували два українські університети, а також чотири вчительські інститути. У зв'язку із активною стадією ведення війни Всесоюзний комітет у справах вищої школи запровадив навчальні плани зі скороченими термінами навчання – 3,5 року в університеті і 3 роки в педагогічних інститутах. Завдяки діяльності педагогічних вишів на той час було випущено близько 2000 вчителів. Вони мали змогу працювати в школах східних районів СРСР, водночас працюючи на виробництві, у військових госпіталях тощо.

Менш втішна доля на той момент супроводжувала Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (у минулому – КДП ім. О. М. Горького). Згідно із вказівкою Народного комісаріату освіти УРСР у липні 1941 р. викладачі та студенти педінституту, які не були мобілізовані до лав діючої армії, пішки вирушили до м. Лебедин на Сумщині, де, в евакуації, було вирішено розгорнути діяльність цього інституту. Однак навчання у вересні 1941 р. так і не розпочалося [8].

Вагомого значення на той час набувала діяльність медичних вищих навчальних закладів. Більшість з них (в тому числі сучасний НМУ ім. О. Богомольця) були евакуйовані до Росії – Челябінську та Оренбургу. У цих містах науково-педагогічні кадри мали змогу об'єднуватися між

собою та працювати над підготовкою майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я. За роки окупації УРСР медичні інституції підготували більше 5 тисяч кваліфікованих випускників, допомога яких була необхідна державі як на фронті, так і в тилу. Окрім цього, науковими колективами медичних навчальних закладів було здійснено близько 3 тисяч наукових розробок різного штибу, які були спрямовані на ефективну реабілітацію поранених [1].

Державна консерваторія (нині – Національна музична академія ім. П. Чайковського), будучи найбільшим музичним вищим навчальним закладом на території Української республіки, впродовж війни базувалася на Луганщині у місті Свердловськ. Загалом у військовий час підготовка спеціалістів у галузі культури та мистецтва не вважалася провідним питанням на порядку денному радянської влади.

У зв'язку із тимчасовою окупацією більшої частини території Української РСР проповідниками націонал-соціалістичного руху, була унеможливлена також діяльність загальноосвітніх навчальних закладів. Восени 1941 р. навчальний рік розпочався лише у окремих районах Чернігівської, Сумської та Донецької областей, які контролювалися партизанськими загонами. В Одесі та Севастополі, що перебували в оточенні, заняття нерідко проходили у бомбосховищах [1].

Знищення українських культурних цінностей, таких як твори видатних національних письменників, споруди навчальних закладів, можна розцінювати як один із напрямків ведення цілеспрямованої ліквідаційної політики агресора на всій території України. Як зазначають фахівці у галузі історії України воєнних років, з аналізу листа одного з фундаторів «Третього рейху» Г. Гімлера слідує те, що розбудова фашизму на території УРСР з часом автоматично прирівнювала б пересічного українця до рівня раба [2]. Зокрема, в освітньому аспекті арійці мали виключне право на здобуття вищої освіти серед усіх народів Східної Європи. За представниками інших націй закріплювалася можливість отримання лише початкової чотирирічної освіти.

У 1944–1945 роках після повернення адміністративного контролю над територією України у складі СРСР тільки у Києві було відновлено 20 вищих навчальних закладів завдяки фінансовій підтримці уряду, сусідніх республік, а також неабиякій громадській активності. Попри величезні труднощі у 1945 році вищі навчальні заклади Києва підготували близько 1350 кадрів народного господарства. Загалом же в Україні у післявоєнну добу було зафіксовано працездатність 6 університетів, 20 педагогічних та 18 учительських інститутів та 77 педагогічних училищ [3]. Зважаючи на кількісний дефіцит кадрів педагогічного профілю, процес підготовки вчителів було інтенсифіковано.

Висновки. Таким чином, роки Другої світової війни стали серйозною перевіркою на психологічну та фізичну стійкість як для всього українського

народу, так і для освітянської спільноти зокрема. Трагічність тогочасних подій призвела до необхідності об'єднання людей на засадах спільних цінностей, серед яких не останню роль відігравала й освіта. Завдяки активній евакуаційній політиці уряду на той час вдалося оперативно перемістити основу частину науково-педагогічних працівників, співробітників та студентів у тил, тим самим забезпечивши певною мірою збереження інтелектуального потенціалу держави. Ситуація із переміщеними вищими навчальними закладами в період війни свідчить про те, що забезпечення освітньої діяльності повсякчас є безальтернативною умовою збереження цілісності суспільства.

Список використаних джерел

1. Артемова, ЛВ., 2006. 'Освіта й виховання в роки Другої світової війни та у повоснні роки', *Історія педагогіки України*, Київ: «Либідь», 421 с.
2. Бокань, В., Польовий, Л., 2002. 'Історія культури України: Навч. посібник', К.: МАУП, 256 с.
3. 'Вища школа і наука в роки великої вітчизняної війни', *Історія міст і сіл Української РСР 28 лютого 2015 року*. [online] Доступно: <http://ukrskr.com.ua/kiyiv/vishha-shkola-i-nauka-4>
4. Власенко, СІ., 2014. 'Документи ЦДАГО України з історії Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка періоду Другої світової війни', *Погляди джерел та документальні огляди джерел та документальні нариси*, с.92–102.
5. 'Історія Дніпропетровського національного університету', 2008, *Голова редколегії проф. М. В. Поляков*, 4-те вид., переробл. і доповн., Д.: Вид-во ДНУ, с.104–122.
6. 'Історія ДонНТУ', *Третє десятиліття 1941–1951 рр.* [online] Доступно: http://donntu.org/sites/default/files/documents/istoriya_donntu_3_desyatiletie.pdf
7. 'Історія Львівського університету ім. І. Франка'. [online] Доступно: <http://www.lnu.edu.ua/about/university-today-and-tomorrow/history/>.
8. 'Інститут філософської освіти і науки: історія, сьогодення, перспективи', 2015, *за заг. ред. В. П. Андрущенко, І. І. Дробота*, Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 149 с.
9. Лановюк, Л. 'Університет під час евакуації періоду Другої світової війни 1941–1945 рр.'. [online] Доступно: <https://pubip.edu.ua/node/14573>
10. Чепелевська, ЛА., Рудницький, ОП., Дзюба, ОМ., 2014. 'Проблеми демографічної кризи в Україні: регіональний аспект', *Україна. Здоров'я нації*, №4, с.5–9.
11. 'Національний університет «Львівська політехніка» – історія і сучасність'. [online] Доступно: <http://lp.edu.ua/nacionalnyy-universytet-lvivska-politehnika-istoriya-i-suchasnist>
12. 'Офіційний сайт Одеського національного університету ім. Мечникова', *Історія університету*. [online] Доступно: <http://onu.edu.ua/ru/geninfo/history>
13. Рудницький, А. 'Інтерв'ю з Юрієм Фельштинським', *Українська правда*, 02.09.2009. [online] Доступно: <http://lifepravda.com.ua/interview/2009/09/2/25762/>
14. Терещицький, СО., Дунець, ВБ., Додонов, ДР., 2018. 'Досвід переміщених університетів Російської імперії під час Першої світової війни', *Гілея: науковий вісник*, Вип.135 (№8), с.279–284.
15. Bazaluk, O., Svyrydenko, D, Terepyschyi, S., 2017. 'Structural-functional models of integration and reintegration of Ukrainian educational landscape', *Scientific Bulletin of National Mining University*, Issue 5, p.163–168.
16. Bazaluk, O., Svyrydenko, D., 2017. 'Philosophy of war and peace: in search of new European security strategy', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, No.12, p.89–99.
17. Gomilko, O., Svyrydenko, D., Terepyschyi, S., 2016. 'Hybridity in the Higher Education of Ukraine: Global Logic or Local Idiosyncrasy?', *Philosophy and Cosmology*, Vol.17, p.177–199.

18. Svyrydenko, D., 2017. 'Divided Universities: The Postcolonial Experience of Contemporary Ukrainian Higher Education', *Future Human Image*, Vol.7, p.128–134.

19. Terepyshchyi, S., 2015. 'Modern Theories and Models of Decision Making at Education Policy', *Gileya: Scientific Bulletin*, T.96, p.334–339.

20. Terepyshchyi, SO., 2016. 'Modern educational landscapes', Kyiv: *Phoenix*, 309 s.

References

1. Artemova, LV., 2006. 'Osvita j vyhovannja v roky Drugoi' svitovoi' vijny ta u povojenni roky (Education and upbringing during the Second World War and post-war years)', *Istorija pedagogiky Ukrainy*, Kyi'v: «Lybid'», 421 s.

2. Bokan', V., Pol'ovij, L., 2002. 'Istorija kul'tury Ukrainy: Navch. posibnyk (History of Ukrainian culture: Teaching. Manual)', K.: MAUP, 256 s.

3. 'Vyshha shkola i nauka v roky velykoi' vitchyznanoi' vijny (Higher school and science during the Great Patriotic War)', *Istorija mist i sil Ukrain's'koi' RSR 28 ljutogo 2015 roku*. [online] Dostupno: <http://ukr.ssr.com.ua/kiyiv/vishha-shkola-i-nauka-4>

4. Vlasenko, SI., 2014. 'Dokumenty CDAGO Ukrainy z istorii' Kyi'vs'kogo derzhavnogo universytetu im. T. G. Shevchenka periodu Drugoi' svitovoi' vijny (Documents of the Central State Archives of Civil Aviation of Ukraine on the history of the Kiev State University named after. Taras Shevchenko period of the Second World War)', *Pogljady dzherel ta dokumental'ni ogljady dzherel ta dokumental'ni narysy*, s.92–102.

5. 'Istorija Dnipropetrovs'kogo nacional'nogo universytetu (History of Dnipropetrovsk National University)', 2008, *Golova redkolegii' prof. M. V. Poljakov*, 4-te vyd., pererobl. i dopovn., D.: Iyd-vo DNU, s.104–122.

6. 'Istorija DonNTU (History of DonNTU)', *Tretje desjatylyttja 1941–1951 rr.* [online] Dostupno: http://donntu.org/sites/default/files/documents/istoriya_donntu_3_desjatylietie.pdf

7. 'Istorija L'viv's'kogo universytetu im. I. Franka (History of the Lviv University named after. I. Franko)'. [online] Dostupno: <http://www.lnu.edu.ua/about/university-today-and-tomorrow/history/>

8. 'Instytut filosof's'koi' osvity i nauky: istorija, s'ogodennja, perspektyvy (Institute of Philosophical Education and Science: History, Present, Perspectives)', 2015, *za zag. red. V. P. Andrushhenka, I. I. Droboty*, Vinnycja: TOV Nilan-LTD, 149 s.

9. Lanovjuk, L. 'Universytet pid chas evakuacii' periodu Drugoi' svitovoi' vijny 1941–1945 rr. (University during the evacuation period of the Second World War of 1941–1945)'. [online] Dostupno: <https://nubip.edu.ua/node/14573>

10. Chepelev's'ka, LA., Rudnyc'kyj, OP., Dzijuba, OM., 2014. 'Problemy demografichnoi' kryzy v Ukraini: regional'nyj aspekt (Problems of the Demographic Crisis in Ukraine: Regional Aspect)', *Ukrain'na. Zdorov'ja nacii'*, №4, s.5–9.

11. 'Nacional'nyj universytet «L'viv's'ka politehnika» – istorija i suchasnist' (Lviv Polytechnic National University – History and Modernity)'. [online] Dostupno: <http://lp.edu.ua/nacionalnyj-universytet-lvivska-politehnika-istoriya-i-suchasnist>

12. 'Oficijnyj sajt Odes'kogo nacional'nogo universytetu im. Mechnykova (The official website of the Odessa National University named after Mechnikov)', *Istorija universytetu*. [online] Dostupno: <http://onu.edu.ua/ru/geninfo/history>

13. Rudzyc'kyj, A. 'Interv'ju z Jurijem Fel'shtyn's'kym (Interview with Yuri Fel'shtinsky)', *Ukrain's'ka pravda*, 02.09.2009. [online] Dostupno: <http://life.pavda.com.ua/interview/2009/09/2/25762/>

14. Terepyshchyi, SO., Dunec', VB., Dodonov, DR., 2018. 'Dosvid peremishhenykh universytetiv Rosijs'koi' imperii' pid chas Pershoi' svitovoi' vijny (Experience of the displaced universities of the Russian Empire during the First World War)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Vyp.135 (№8), s.279–284.

15. Bazaluk, O., Svyrydenko, D., Terepyshchyi, S., 2017. 'Structural-functional models of integration and reintegration of Ukrainian educational landscape', *Scientific Bulletin of National Mining University*, Issue 5, p.163–168.

16. Bazaluk, O., Svyrydenko, D., 2017. 'Philosophy of war and peace: in search of new European security strategy', *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, No.12, p.89–99.

17. Gomilko, O., Svyrydenko, D., Terepyshchyi, S., 2016. 'Hybridity in the Higher Education of Ukraine: Global Logic or Local Idiosyncrasy?', *Philosophy and Cosmology*, Vol.17, p.177–199.

18. Svyrydenko, D., 2017. 'Divided Universities: The Postcolonial Experience of Contemporary Ukrainian Higher Education', *Future Human Image*, Vol.7, p.128–134.

19. Terepyshchyi, S., 2015. 'Modern Theories and Models of Decision Making at Education Policy', *Gileya: Scientific Bulletin*, T.96, p.334–339.

20. Terepyshchyi, SO., 2016. 'Modern educational landscapes', Kyiv: *Phoenix*, 309 s.

* * *